

ಮೊದಲ ಅವಕಾಶ ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಲಭಿಸಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲ ಮಾತನಾಡಲಿ ಎಂದು ಒಂದೇ ಸಮನ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಧ್ವನಿಗಳು ಆಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಹರಿಲಾಲ ಎದ್ದು ನಿಂತ. ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಪು ಅವರಿಗಿದ್ದ ಸದ್ಭಾವನೆ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಹರಿಲಾಲ ಗದ್ಗದಿತನಾಗಿ ಹೇಳಿದ

'ನಾನು ನನ್ನ ತಂದೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಗರ್ವವನ್ನು ಮನಗಾಣುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಅವರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾದುದನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನದೆ ಗಜದಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ನಾವು ಸತ್ಯದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ನಾವು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಇದೇ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೆಲುವನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ.'

ಗುಂಪು ಮತ್ತೆ ಚಪ್ಪಾಳೆ ತಟ್ಟಿ ಚಿಕ್ಕ ಗಾಂಧಿಗೆ ಜಯಕಾರ ಹಾಕಿತು.

ಆದರೆ ಚಿಕ್ಕ ಗಾಂಧಿಗೆ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೂರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಹರಿಲಾಲ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೊಸ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಆದರೆ ಆಗಲೇ ಫೀನಿಕ್ಸ್ ಆಶ್ರಮದಿಂದ ಬಾ ಅವರ ಚಿಂತಾಜನಕ ಅನಾರೋಗ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಸುದ್ದಿ ಬಂತು. ಹರಿಲಾಲ ವ್ಯಾಕುಲಗೊಂಡ. ಬಾಪು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿದ್ದರು. ಬಾ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದರು. ಒಂದು ವೇಳೆ ತಾನು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹ ಮಾಡಿ ಮತ್ತೆ ಜೈಲಿಗೆ ಹೋದರೆ, ಬಾ ಅವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಯಾರು? ಈ ಚಿಂತೆ ಅವನನ್ನು ಘೋರಾಯಿಸಿತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ನಡುವೆ ಬಿಟ್ಟು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಬಹುಶಃ ತನ್ನ ಮುಖಂಡತ್ವದಿಂದಾಗಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಹೊಸ ಹುರುಪು ಏನಾಗುವುದೋ? ಬಾಪು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿರುವಾಗ, ತಾನು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಹೋದರೆ, ಹೋರಾಟದ ಸೂತ್ರ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹೋಗುವುದೋ?

...ಬಾ ಅವರ ಬಳಿ ಮಣಿಲಾಲ ಇಲ್ಲವೇ? ಗುಲಾಬಳಂತೂ ಇದ್ದಾಳೆ...ಅಲ್ಲದೆ ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳು ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯರಂತೆ ಇದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅತಿ ಮಹತ್ವದ ಸಂಗತಿ ಎಂದರೆ, ತಾನು ದೇವರನ್ನು ನಂಬದೆ, ಬಾ ಅವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಬಾ ಮತ್ತು ಬಾಪು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಹ ಹಿತವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಹರಿಲಾಲ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಮತ್ತೆ ಬಂಧಿತನಾಗಿ ಜೈಲಿಗೆ ಹೋಗಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ. ಜೈಲಿಗೆ ಹೋದೊಡನೆಯೇ ಅವನಿಗೆ, ಬಾಪು ಅವರನ್ನು ಸಹ ಅದೇ ಜೈಲಿನಲ್ಲಡಲಾಗಿದ್ದ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯಿತು.

ತಂದೆಯವರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದಿನಗಳು ಕಳೆಯಲು ಹರಿಲಾಲನ ಮನಸ್ಸು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಬಯಸಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಭಾರಿಯೂ ಅವನ ಈ ಇಚ್ಛೆ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಗ ಅವನ ಇಚ್ಛೆ ಎಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸಂತಸವೂ ಆಯಿತು. ಬಾಪು ಸಹ ಪುತ್ರನನ್ನು

ನೋಡಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು.

'ಹರಿಲಾಲ, ಇದೇ ನಿನ್ನ ನಿಜವಾದ ಶಿಕ್ಷಣ' ಬಾಪು ಸಂತಸದಿಂದ ಹೇಳಿದರು, 'ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀನು ಬಾ ಅವರ ಸೇವೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ...ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ನೋಡಲು ಬಯಸಿದ್ದೆ.'

'ಬಾಪುಜಿ' ಹರಿಲಾಲ ಬಾಪು ಅವರ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸಂತಸದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾ ಹೇಳಿದ, 'ನಿಮ್ಮಿಚ್ಛೆಯಂತೆಯೇ ನಾನು ನನ್ನ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುವುದನ್ನು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ...ಆದರೆ...'

'ಆದರೆ ಏನು ಹರಿ? ಇನ್ನೂ ಆ ಕೊಳಕು ಪರೀಕ್ಷಾ ಪದ್ಧತಿಯ ಮೋಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿಲ್ಲವೇ?'

'ಈ ಪದ್ಧತಿ ಇಂದು ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕಾದ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅದರ ಮುಖಂಡನನ್ನು ಕೊಡಿಸಿದೆ, ಬಾಪುಜಿ. ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದ ಸರ್ವಥಾ ಹೊಸ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಈ ಮುಖಂಡ ಈ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪರಿಣಾಮದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ನಂತರವೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೇಳೆ ಮೋಹವಿದ್ದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ನನ್ನ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ.' ಹರಿಲಾಲ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಹೇಳಿದ.

ಬಾಪು ವಾದಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅವರ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯಗ್ರತೆ ಮೂಡಿತು. ನಂತರ ಮರು ಕ್ಷಣವೇ ಏನೂ ಆಗದಂತೆ ಮನಸಾರೆ ನಕ್ಕರು. ಅವರು ಗುಲಾಬ ಮತ್ತು ರಾಮಿಯ ಕ್ಷೇಮಸಮಾಚಾರವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದರು. ರಾಮಿ ಈಗ ಕೂರುತ್ತಾಳೆಯೇ? ಆಶ್ರಮದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲ? ಎಂದೂ ವಿಚಾರಿಸಿದರು. ಹರಿಲಾಲನ ಮನಸ್ಸು ಸಹ ಹಗುರವಾಯಿತು.

ಆದರೆ ಹರಿಲಾಲನ ಅದೃಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಬಾಪು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಯ ಇರುವುದು ಬರೆದಿರಲಿಲ್ಲ. ಸರ್ಕಾರ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಪು ಅವರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿತು. ಹರಿಲಾಲ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಒಂಟಿಯಾದ. ಒಂಟಿತನದ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಲಾಲ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಯೋಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋಗಿರುತ್ತಿದ್ದ. ಇದುವರೆಗಿನ ಒಂಟಿತನದಲ್ಲಿ ಗುಲಾಬಳ ನೆನಪಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಆದರೆ ಈಗ ಈ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಮಗು ರಾಮಿ ಸಹ ಸೇರಿದ್ದಳು. ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರಲು ಬಯಸುತ್ತಿದ್ದ ಗುಲಾಬ ಮತ್ತು ಮುಗ್ಧ ಶಿಶುವನ್ನು ಹೀಗೆ ಬಿಟ್ಟು ತಾನು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಭಯ ಹರಿಲಾಲನನ್ನು ಕಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಬಾ ಅವರು ಮೃತ್ಯುಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದರು.

ತಾನು ಅವರನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದೆ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಹರಿಲಾಲ ಕಣ್ಣೀರು ಹರಿಸಿದ. ಬಾಪು ಅವರು ಜೈಲಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹೊರ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭೇಟಿ ಮಾಡುವವರು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗಾಗ ಬಾಪು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚೆಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಈಗಲ್ಲವೂ

ಶೂನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು.

ತಾನು ಹೊರಗಿದ್ದು ಜೈಲು ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ತುಂಬಾ ಸುಲಭವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೆ, ಆದರೆ ಅದು ಅಷ್ಟು ಸುಲಭವಲ್ಲವೆಂದು ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಅನ್ನಿಸಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಜೈಲುಯಾತ್ರೆ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡ ನಂತರ ತಾನು ಮತ್ತೆ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಅವನ ನಿರ್ಧಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಜೋಹಾನ್ಸ್‌ಬರ್ಗ್‌ನ ಬೃಹತ್ ಗುಂಪು, ಚಿಕ್ಕ ಗಾಂಧಿ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಜಯಕಾರವನ್ನು ಹಾಕಿ ಸ್ವಾಗತಿಸಿತ್ತು, ಅದರ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿ ಇನ್ನೂ ಅವನ ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಳಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಆದರೆ ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಭವಿಷ್ಯವೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತ್ತು. ಜೈಲುವಾಸವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಹರಿಲಾಲ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದಾಗ ಅವನ ಮನಸ್ಸು ಬಾ ಅವರ ಆರೋಗ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಗ್ರಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅವನು ಬೇರೇನನ್ನೂ ಯೋಚಿಸದೆ ಫೀನಿಕ್ಸ್ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋದ. ಹರಿಲಾಲನನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆ ಬಾ ಅವರ ಕಣ್ಣುಗಳು ತುಂಬಿ ಬಂದವು. ಗುಲಾಬ ಈಗ ಆರೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದಳು, ರಾಮಿ ಸಹ ಪುಟ್ಟಪುಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇಡೀ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅಂದು ಹರಿಲಾಲ ತುಂಬಾ ದಿನಗಳ ನಂತರ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಊಟವನ್ನು ಮಾಡಿದ.

ಅಂದು ಸಂಜೆಯೇ ಮಣಿಲಾಲ ಸಮಾಚಾರವೊಂದನ್ನು ಹೇಳಿದ; ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ತನ್ನ ಕನಸುಗಳ ಸ್ವರ್ಗ ಇನ್ನು ಕೈ ಅಗಲದಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಅನ್ನಿಸಿತು.

ಹನ್ನೊಂದು

ಹರಿಲಾಲನ ಸೆರೆವಾಸ ಇನ್ನೂ ಮುಗಿದಿರಲಿಲ್ಲ, ಬಾಪು ಜೈಲಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಲೇ ಹೋರಾಟದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಸಂಭಾಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿದ್ದರು. ಹರಿಲಾಲ, ಬಾಪು ಅವರ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಕಳೆದಷ್ಟು ದಿನಗಳು ಅವನಿಗೆ ಒಂಟಿತನ ಕಾಡಲಿಲ್ಲ. ಬಾಪು ಅವರನ್ನು ಭೇಟಿಯಾಗಲು ಹೊರ ಜಗತ್ತಿನ ಅನೇಕ ಜನ ನಿತ್ಯ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಾಪು ಅವರಿಗೆ ಓದುವ, ಬರೆಯುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಸಹ ಲಭಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಹೊರ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೂರ್ಣ ಸುದ್ದಿ ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಲಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಾಪು ಬಿಡುಗಡೆಯಾದಾಗ, ಹರಿಲಾಲ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಒಂಟಿಯಾಗಿದ್ದ. ಈಗ ಅವನಿಗೆ ಹೊರ ಜಗತ್ತಿನ ಸುದ್ದಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಹೀಗಾಗಿ ಹರಿಲಾಲ ಜೈಲಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುತ್ತಲೇ ನೇರವಾಗಿ ಫೀನಿಕ್ಸ್ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದ. ಆದರೆ ಅವನಿಗೆ, ಬಾಪು ಅವರು ಜೈಲಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುತ್ತಲೇ ಹೋರಾಟದ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್‌ಗೆ ಹೋಗಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಫ್ರಿಕಾದ ಬಳಿ ಸರ್ಕಾರದ ದಬ್ಬಾಳಿಕೆಯ ಆಡಳಿತದ ವಿರುದ್ಧ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಬಾಪು ಅವರು